

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE UYGULANAN VERGİ POLİTİKALARI

Rana Dayıoğlu Erul*

Funda Buz**

Özet

İkinci Dünya Savaşı, her ne kadar Türkiye savaşa katılmamış olsa da, Türkiye'yi savaş ekonomisi koşullarına uyum sağlamaya zorlamıştır. Bu koşullar altında Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi ve Toprak Mahsulleri Vergisi gibi düzenlemelere başvurularak birtakım önlemler alınmış ve bu uygulamalardan özellikle Varlık Vergisi, kısa süreli olarak uygulanmasına rağmen Türk mali tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Çalışmada, İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik ve mali duruma koşut ve savaş ekonomisi koşullarına önlem amaçlı getirilen uygulamaların incelenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin ilgili dönemdeki ekonomik ve mali durumu, bu dönemde uygulanan vergi politikaları çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmış; ancak tedbir amaçlı uygulamaların, savaş koşullarının ekonomi üzerinde oluşturduğu olumsuz etkilere engel olamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bakımdan, uygulanan politikaların, mali ihtiyaçları karşılama amacının ötesinde toplumun ekonomik ve sosyal yapısının da gözetilerek uygulamaya konulması gerektiği belirtilmiştir.

Anahtar kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Vergi Politikaları, Milli Koruma Kanunu, Varlık Vergisi, Toprak Mahsulleri Vergisi.

JEL Sınıflandırması: N01, H20, O10

TAX POLICIES IN TURKEY APPLIED IN THE PERIOD OF SECOND WORLD WAR

Abstract

Second World War, although Turkey did not participate in the war, has forced Turkey to adapt to the conditions of the war economy. Under these conditions, some precautions have been taken by applying regulations such as the National Protection Law, Wealth Tax and Land Crops Tax and among these practices, despite the short-term implementation of the Wealth Tax, it has an important place in Turkish fiscal history. In this study, it is aimed to examine and evaluate the economic and financial situation in Turkey and the practices that aim to prevent the economy from the war conditions during the Second World War. In this regard, Turkey's economic and financial situation in the relevant period have been evaluated in the framework of tax policies implemented during this period; however, it is concluded that preventive precautions did not prevent the economy from the negative effects of the war conditions. In this respect, it is stated that the policies should be implemented by considering the economic and social structure of the society beyond the aim of financial needs.

Keywords: Second World War, tax policies, National Protection Law, Wealth Tax, Land Crops Tax.

JEL Classification: N01, H20, O10

* Dr., University of Exeter, Business School, Tax Administration Research Centre, m.r.erul@exeter.ac.uk

** Arş. Gör., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, funda.buz@gmail.com

1. Giriş

İkinci Dünya Savaşı geniş çaplı bir savaş olması nedeniyle birçok ülkeyi etkileyen bir savaş niteliğindedir. Türkiye, bu savaşın tarafı olarak savaşta yer almayan ancak savaş koşullarından olumsuz etkilenen ülkelerden biridir. Nitekim Türkiye, İkinci Dünya Savaşında tarafsızlık politikası izlemiş ve savaşa girmemeyi başararak ülkeyi sıcak savaşın yıkımından korumuş olmasına rağmen, altı yıl süreyle savaş ekonomisi koşullarında yaşamaktan kurtulmamıştır (Arslan, 2016:4).

Savaş tehdidi nedeniyle her an savaşa girecek şekilde hazır olma gerekliliği askeri harcamaların artmasına neden olmuştur. Savaşa dahil olma durumuna karşı, ülkedeki erkek nüfusun askere alınması da bu dönemde üretim açısından sorunlar meydana getirmiştir. Erkeklerin silah altına alınması, çalışan nüfusun söz konusu dönemde çoğunlukla erkeklerden oluşması nedeniyle ülke ekonomisi açısından olumsuzluk yaratmıştır. Savaşla birlikte ilan edilen seferberlikten dolayı çalışma çağındaki bir milyona yakın insanın askere alınması üretimi ve tüketimi olumsuz etkilemiştir (Şener, 2004:74). Üretici durumda olan erkek nüfusun tüketici kısmına geçmesi sonucunda üretim azalmaya, tüketim artmaya başlamıştır. Savaş boyunca askeri harcamaların artırılması, büyük bir ordunun beslenmesi ve ithalatın daralması Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir (Utkugün, 2016:70).

İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasının ardından, 1930'larda uygulanan sıkı para politikalarından vazgeçilmiş, para arzında büyük artış gerçekleşmiş ve savaşın getirmiş olduğu olağanüstü harcamalar için emisyon kullanılmıştır (Dokuyan, 2014:26). İkinci Dünya Savaşı esnasında para arzında meydana gelen söz konusu artışın üretimde oluşmaması nedeniyle bu dönemde yüksek enflasyon ortaya çıkmış ve karaborsacılık Türkiye ekonomisini zorlamıştır. Savaşın yarattığı bu olumsuz koşullar nedeniyle ekonomik açıdan sıkıntılar yaşanmış, sektörel alanda daralmalarla birlikte bütçe açıkları da oluşmaya başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye'de enflasyonist ortam, karaborsacılık gibi birçok ekonomik sorun ortaya çıkmış, ekonomik daralmalar yaşanmış ve hükümet tarafından bu sorunlara karşı önlem alınmak istenmiştir. Alınan bu önlemlerin bir kısmını vergi politikası araçları kullanılarak alınan önlemler oluşturmuştur. Ekonomik durgunluğu önlemek, üretimi canlandırmak amacıyla hükümet tarafından bu döneme özgü olarak yeni bazı kanunlar ile vergi kanunları çıkarılmıştır. Savaş döneminde uygulanan bu kanunlar halkın olumsuz tepkisiyle karşı karşıya kalmış ve çoğu zaman çıkarılış amaçlarından sapmalar göstermiştir. Savaş ekonomisi şartlarına koşut olarak ekonomik sorunların üstesinden gelebilmek için uygulamaya konulan bu uygulamalar; ekonomik sorunlara istenilen düzeyde çözüm olamamanın yanında, vatandaşlar arasında adaletsiz uygulamalara neden olması dolayısıyla da günümüzde halen incelemelere konu olmaktadır. Bu doğrultuda, Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı dönemindeki ekonomik durumu, bu dönemde uyguladığı vergisel politikalar ve bunların etkilerinin incelenmesi çalışmamızın ana hatlarını oluşturmaktadır. İkinci Dünya Savaşı döneminde uygulanan vergi politikalarının incelenmesine geçmeden önce dönem parametrelerinin daha iyi anlaşılabilmesi adına savaş öncesi dönemdeki ekonomik ve mali durumun incelenmesinde yarar görülmektedir.

2. Cumhuriyet Döneminden İkinci Dünya Savaşı'na Türkiye'de Ekonomik ve Mali Durum

1923-1929 yılları Cumhuriyet dönemi politikalarında millileşme unsuru öne çıkmaktadır. Bu dönem, genel olarak liberal bakış açısının geçerli olduğu yıllar olarak değerlendirilmekte olup (Varlı ve Koraltürk, 2010:135) dönemde vergi politikaları ile özel kesime sermaye ve yatırım imkanlarının sağlanması amaçlanmaktadır (Kayalidere ve Mastar Özcan, 2014:474).

Cumhuriyet dönemi ile birlikte, Lozan Antlaşması'ndan sonra, Düyun-u Umumiye İdaresi ve kapitülasyonlar sona erdirilmiş; böylelikle Cumhuriyet dönemi vergi sisteminin temelleri atılmıştır. Yeni bir vergi sisteminin kurulması için gereken çalışmalar yapılmaya başlanmış olup Türkiye Büyük

Millet Meclisi tarafından kabul edilen ilk kanunun¹ vergiye ilişkin olması, vergi dzenlemelerine verilen onemin gostergesi olarak karşımıza çıkmaktadır (Oncel vd., 2012:227).

17 şubat 1923'te İzmir'de toplanan İzmir İktisat Kongresi ile Cumhuriyet dđnemi vergi politikalarının belirlenmesi açısından önemli kararlar alınmıştır. Aşarın kaldırılmasından temettü vergisinin gelir vergisine dđnüřtürülmesine, Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun yeniden dzenlenmesinden koruyucu gümrük tarifelerinin kabulü ve iç gümrüklerin kaldırılmasına kadar ekonomide önemli etki oluşturan pek çok karar İzmir İktisat Kongresi'nde alınmıřtır². Nitekim, modern Türkiye'nin kuruluşunda yol haritası çizmesi beklenen bu kongre, gelecekte benimsenecek olan ekonomik sistemi ortaya koymasından stratejik önemde bir kongre olarak değerlendirilmekte olup (Toprak, 2004: 116) Cumhuriyet dđnemi iktisat tarihi çalışmalarında ve ilgili literatürde, genellikle dđnemin başlangıcı olarak kabul edilmektedir (Varlı ve Koraltürk, 2010:132).

Aşar, Osmanlı Devleti'nin en önemli vergisi olup sosyoekonomik yapının temel niteliğini oluşturmaktaydı (Koçtürk ve Gölalan, 2010:51). Aşarın kaldırıldığı 1925 yılının hemen öncesi olan 1924 yılı gelirleri değerlendirildiğinde; bu yılda aşar vergisine ait tahsilatın, vergi gelirlerinin üçte birinden fazlasını, genel bütçe gelirlerinin ise üçte birine yakın kısmını oluşturduğu görülmektedir (Küsmenoğlu, 2010:107). Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nin en büyük gelir kaynağı olan aşarın kaldırılmasıyla ortaya çıkan vergi kaybı/boşluğu bu dđnem başında dolaylı vergiler ile karşılanmaya çalışıldığından; aşarın kaldırılmasından sonra dolaylı vergilerin toplam vergi gelirlerindeki ađırlıđı³ dikkat çekmektedir.

Bununla birlikte, Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisadi yapı ile vergiler arasındaki ilişki son derece kopuktur ve zira kazanç vergisi getirilerek vergilendirilmek istenen gerçek kazanç, tarım dışı kesimlerde aranmıştır (DPT, 1996:95). Nitekim bu dđnemde vergi yükü tarımdan alınıp sanayi ve hizmet sektörlerine kaydırılmak istenmiş; ancak sanayileşme henüz tam olarak sağlanamadığından bu girişim başarısız olmuştur (Bulutoğlu, 1967:6).

1930-1939 dđnemi ise korumacılık ve devletçilik özellikleriyle ön plana çıkmaktadır. Bu dđneme hakim olan dışa kapalı ekonomik yapı, İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerinin görülmeye başlandığı 1939 yılına kadar sürmüştür; ancak devletçilik olarak adlandırılan bu dđnemi, daha çok milli ekonominin gerekleri doğrultusunda uygulanan ekonomi politikalarının hakim olduğu bir dđnem olarak değerlendirmek gerekmektedir (Ay ve Haydanlı, 2018:57). Nitekim Cumhuriyetin ilanından sonraki dđnemin amaçlarından biri olan sanayi sektörünün güçlendirilmesi hedefi, bu dđnemde bir ölçüde de olsa gerçekleştirilmiş olup sanayi sektörünün GSMH içindeki payı önemli denilebilecek bir düzeyde artış göstermiřtir⁴.

Aşar kaldırıldıktan sonra tarım kesimiyle devlet gelirleri arasında meydana gelen bağlantı kopukluğu bu dđnemde de düzeltilenemiş ve bu durum, iktisadi gelişme politikasının belki de en önemli sınırlayıcısı olmuştur (Saraçoğlu, 2009:146). 1929 ekonomik buhranından dolayı ortaya çıkan ekonomik ve mali ihtiyaçların etkisiyle bu ihtiyaçları en aza indirmek için yeni vergiler uygulamaya konulmuştur. Buna ek olarak, 1934 yılında uygulanan Sanayi Planı'nın finansman gereği de bu vergilerin konulmasında etkili olmuş ve bu yeni olağanüstü vergi dzenlemelerinin de etkisiyle Cumhuriyet dđneminin en hızlı sanayi büyüme oranlarına ulaşılmıştır (Taş, 1995:362). Ancak, daha kolay alınabiliyor olmaları nedeniyle bu yeni vergilerin özellikle ücretlilere yüklenmiş olduğu görülmektedir.

¹ Ağnam vergisine zam yapılması ile ilgili olup 24.04.1920 tarih ve 1 sayılı Ağnam Resminin Sabık-ı Misillü Dört Misli Olarak İstifası Hakkında Kanun'dur.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Parasız, 1998:3; Yavi, 2009:282-283; Özgüven, 2002:112-114.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Maliye Bakanlığı, 1979:3; Maliye Bakanlığı, 1995:74.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. TÜİK, 2012:732.

3. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye Ekonomisi ve Uygulanan Vergi Politikaları

3.1. Savaş Döneminde Türkiye’de Ekonomik ve Mali Durum

İkinci Dünya Savaşı’na katılmamış olmasına rağmen Türkiye, savaş hazırlıkları ve uluslararası ticaretin durması gibi sebeplerle savaşın olduğu yıllarda büyüme başta olmak üzere ekonomik ve mali yapıya ilişkin olarak önemli sıkıntılar yaşamıştır (Düzgaya, 2017:157). Kaynaklar yatırımları artırmak veya büyütme amacıyla kullanılamamış; aksine savaş koşulları, kaynakların savunma harcamalarına aktarılmasına neden olmuştur. Bu nedenle savaş döneminde kaynakların büyük bölümü askeri harcamalara ayrılmıştır (Eşiyok, 2006:10).

Tablo 1 ile 1939-1945 döneminde Türkiye’deki ekonomik durum yüzdesel olarak özetlenmeye çalışılmıştır. Tabloda birinci sütun savaş yıllarını, ikinci sütun yıllar itibariyle gerçekleşen GSMH yıllık büyüme hızını; üçüncü, dördüncü ve beşinci sütunlar sırasıyla tarım, sanayi ve hizmet sektörlerindeki yıllık büyüme hızını; altıncı sütun dış ticaret dengesinin GSMH içindeki payını ve son sütun ilgili yılda hangi sektörün büyüme hızının milli gelir büyüme hızından daha yüksek olduğunu göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye’de ekonomik ve sektörel yapı bağlamında yıllar itibariyle farklı dinamikler meydana gelmiş; GSMH’deki değişim negatif değerler alırken, dış ticaret dengesi ise bu yıllarda belirli bir seviyede seyretmiştir. Bu bağlamda ilk olarak 1939-1945 yılları arasında GSMH’nin büyüme hızına bakıldığında, savaşın ilk yılı olan 1939 yılı ve bu yıl haricinde de 1942 yılı dışında ciddi azalışlar görülmektedir. Özellikle 1942 yılında yaşanan artışın, varlık vergisinden elde edilen gelirlerin ekonomide kısa süreli olarak oluşturduğu olumlu etki kaynaklı olduğu ifade edilebilir. Bu dönemde büyüme hızı ortalama % -4,7 oranında gerçekleşmiştir.

Tablo 1: 1939-1945 Döneminde Türkiye’de Büyüme, Sektörel Yapı ve Dış Ticaret (%)

Yıllar	GSMH*	Tarım	Sanayi	Hizmet	Dış Ticaret	Karşılaştırma
1939	6,9	3,8	16,7	6,9	0,4	Tarım>GSMH
1940	-4,9	-1,2	-10,2	-6,8	1,7	Tarım>GSMH
1941	-10,3	-16,5	-2,4	-6,4	1,6	Sanayi>GSMH
1942	5,6	19,4	-2,5	5,0	0,3	Tarım>GSMH
1943	-9,8	-12,5	-1,4	-9,6	0,6	Sanayi>GSMH
1944	-5,1	-10,7	-6,1	2,2	1,0	Hizmet>GSMH
1945	-15,3	-23,4	-16,6	-6,3	1,7	Hizmet>GSMH

* Sabit fiyatlarla GSMH olarak alınmıştır.

Kaynak: GSMH ve sektörel yapıya ilişkin veriler TÜİK, 2012:693; dış ticaret göstergeleri TÜİK, 2012:480’den yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Sektörler açısından analiz edildiğinde ise savaş döneminde en çok daralan sektörün tarım sektörü olduğu görülmektedir. Savaş yıllarında dikkat çeken bir diğer nokta ise sektörlerin büyüme hızları olmaktadır. Savaşın ilk yıllarında tarım ve sanayi sektörlerinin büyüme hızı milli gelirin büyüme hızından daha yüksek olarak gerçekleşirken; savaşın son yıllarında hizmet sektörü sektörel gelişmenin belirleyicisi haline gelmiştir.

Savaş yılları GSMH’nin azalması, sektörel daralmalar yaşanması ve askeri harcamalara büyük ödenekler ayrılması gibi sonuçlar yaratmış; bu durum bütçenin gider kaleminde artış oluşturarak gelir kaleminin azalmasına neden olmuştur. Bu bağlamda ilgili dönemde, giderlerin karşılanması için gelir kalemlerinin artırılması, bu amaçla da olağanüstü vergilerin alınması gündeme gelmiştir.

3.2. Savaş Ekonomisi Nedeniyle Uygulanan Vergi Politikaları

1930'lu yılların sonuna doğru beliren İkinci Dünya Savaşı'na ülkemizin girmemesine rağmen, artan askeri harcamaların ve mali ihtiyaçların karşılanabilmesi için birtakım önlemler almak durumunda kalınmıştır. Savaş ekonomisi koşulları, ülkemizin savaşa katılmamış olmasına rağmen tüm ağırlığıyla hissedilmiş ve savaş yıllarının bir iktisadi gerileme dönemi olmasına yol açmıştır.

Savaş ekonomisi şartlarında mali finansman ihtiyacı için alınan önlemler; hükümete geniş yetkiler veren Milli Koruma Kanunu'nun getirilmesi, mevcut vergilere yapılan zamlar, toprak mahsulleri vergisi, ihracat vergisi, aynı muamele vergisi ve varlık vergisi gibi yeni vergilerdir. Aşara benzeyen bir vergi olan toprak mahsulleri vergisi, 1943/4429 ve 1944/4553 sayılı iki Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu ile yürürlükte kalmış ve 1946 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. İhracat vergisi ise 1941 yılında yürürlüğe konulmuş, 1942 yılında gümrük çıkış vergisi olarak adlandırılmış ve 1946 yılında yürürlükten kaldırılmıştır.

Bu vergilere ek olarak ilgili dönemde hali hazırda; kazanç vergisi, aşarın kaldırılmasıyla hayata geçirilen ve çok kez düzenleme ve değişiklik yapılan muamele vergisi, bina ve arazi vergileri, hayvanlar vergisi ve yol vergisi uygulanmaktadır. Aşağıda döneme ilişkin olarak önemli etkilere sahip olan ve savaş ekonomisi koşulları nedeniyle döneme özgü uygulamalar olarak getirilen düzenlemeler ayrıntılarıyla incelenecektir.

3.2.1. Milli Koruma Kanunu

Milli Koruma Kanunu, vergi yükümlülüğü getiren bir kanun olmamakla birlikte, Türkiye'nin 1939-1945 dönemindeki ekonomik durumunun kavranabilmesi adına incelenmesinde yarar bulunan bir kanundur. Milli Korunma Kanunu 1939-1945 döneminin iktisadi nitelik taşıyan en önemli kanunu olmasının yanı sıra, bu kanuna dayanılarak çıkarılan diğer düzenlemeler savaş yılları iktisat ve maliye politikalarının temelini oluşturmuştur (Akman ve Akman, 2011:76).

3780 sayılı Milli Koruma Kanunu 18 Ocak 1940 yılında kabul edilmiş olup savaş döneminin olumsuz etkilerini en aza indirmek için hükümete oldukça geniş yetkiler veren bir kanundur. Hükümet üretim, tüketim, dağıtım, satış, ihracat, ithalat, ücretlilerin örgütlenmesi ve ulaştırma gibi konularda önemli kararları bu kanun çerçevesinde almıştır (Özbiçil, 2015:109).

Milli Koruma Kanunu'nun 1. maddesinde bu kanunun "fevkalade" hallerle karşı çıkarıldığı belirtilmiş ve aynı maddede fevkalade haller olarak nitelendirilen durumlar sıralanmıştır. Söz konusu maddeye göre fevkalade haller "*Umumi veya kısmi seferberlik, devletin bir harbe girmesi ihtimali, Türkiye Cumhuriyetini de alakalandıran yabancı devletler arasındaki harb hali*" olarak belirtilmiştir. Bu olağanüstü hallerin ortaya çıkması durumunda Bakanlar Kurulunun TBMM'ye bunu bildirmesi üzerine kanun yürürlüğe girecek ve olağanüstü hallerin ortadan kalkması ile kanunun uygulanmasına son verilecektir (Milli Koruma Kanunu m. 2-3). İkinci Dünya Savaşı'nın ülke ekonomisi üzerinde oluşturduğu olumsuz etkinin yol açtığı olağanüstü koşulların oluşması nedeniyle Milli Koruma Kanunu'nun 19 Şubat 1940'ta uygulamaya konulmasına karar verilmiştir⁵.

Milli Koruma Kanunu ile hükümete geniş yetkiler verilerek yaşanan savaş dönemi koşullarının hafifletilmesi ve içinde bulunulan ekonomik koşulların iyileştirilmesi planlanmıştır. Devlet müdahalesi bu kanun ile meşruluk kazanmıştır. Kanun hükümete fiyat belirleme, ürünlere el koyma, üretim yapma hatta işçilere zorunlu çalışma yükümlülüğü getirme gibi yetkiler veren bir kanun olarak değerlendirilmektedir. Hükümete atıl durumda olan işletmeleri işletmek, iç piyasada satılan bazı malların azami fiyatlarını, cinslerini, çeşitlerini, özelliklerini belirleyebilmek, ihracatı düzenlemek ve üreticiyi korumak amacıyla üretilen malları satın almak ve ülkedeki ithalatı düzenlemek amacıyla ithalat yapabilmek gibi yetkiler verilmiştir. Hükümete verilen bu yetkiler, kanunun 7 ile 42. maddeleri arasında ayrıntılı şekilde düzenlenmiştir.

⁵ 21 Şubat 1940 tarih ve 4439 sayılı Resmi Gazete, s. 13386.

Kanunun devam eden “mali hükümler” kısmında ise bu tedbirlerin gerçekleştirilebilmesi için hükümetin emrine 25 milyon liraya kadar bir sermaye tesis edilmiştir. Tahsis edilen bu sermayenin, Bakanlar Kurulu kararıyla kullanılabilmesi de aynı kanunda hüküm altına alınmıştır (Milli Koruma Kanunu m. 43). Hükümete tahsis edilen bu tutarın; atıl durumda bulunan fabrikaları çalışılabilir duruma getirerek üretim yapılması, iç piyasada üretilen malların satın alınarak ülke ekonomisine katkı sağlanması kısaca savaş koşulları altında olan ülkenin ekonomik yönden kalkınmasını sağlayacak amaçlarla kullanılması öngörülmüştür.

Milli Koruma Kanunu hükümlerine uymayanlara verilecek cezalar ise kanunun beşinci bölümündeki “ceza hükümleri” başlığı altında hüküm altına alınmıştır. Söz konusu cezalar; para cezası, hapis cezası ve sürgün cezası olarak belirtilmiştir.

Savaş nedeniyle oluşan olumsuz ekonomik etkileri hafifletmek amacıyla çıkarılan bu kanun 20 yıllık bir uygulama sürecinden sonra 1960 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Milli Koruma Kanunu bir vergi politikası olmamakla birlikte, dönemin olumsuz koşullarının olabildiğince azaltılması amacıyla çıkarılmış bir kanun olarak değerlendirilmektedir. Ancak bu kanun kendisinden beklenen olumlu etkiyi gösterememiş; aksine ekonomide ve çalışma koşullarında olumsuz etkiler meydana getirmiştir. Savaşın yükü büyük oranda geniş halk kitlelerine aktarılmış, uygulamalarda görülen yanlışlıklar neticesinde ülkede bir yandan “savaş zenginleri” türerken, diğer yandan başta memurlar, işçiler ve küçük çiftçiler olmak üzere halkın büyük kesimi çeşitli zorluklara karşı mücadele vermek zorunda kalmışlardır (Özbil, 2015:371).

3.2.2. Varlık Vergisi Uygulaması

4305 sayılı Varlık Vergisi Kanunu 11 Kasım 1942 tarihinde kabul edilmiştir⁶. Varlık Vergisi Kanunu esas olarak ticaret burjuvazisini, tali olarak da çiftçi, esnaf ve ücretlileri kapsayan, belli komisyonlarca tarh edilerek bir kereye mahsus olmak üzere toplanan, itiraz hakkı bulunmayan olağanüstü bir vergiyi öngören ve vergi borçlarını ödemeyenlere yaptırım olarak çalışma yükümlülüğü getiren bir kanundur (Boratav, 2015:87).

Varlık Vergisi Kanunu’nun resmi gerekçesi şu şekilde belirtilmiştir: “Şu tasnif dahilinde vergi, kazanç ve gelir sahiplerini ve daha ziyade iktisadi şartların darlığından doğan güçlükleri istismar ederek yüksek kazançlar elde ettikleri halde kazançları ile mütenasip derecede vergi vermeyenleri istihdaf etmekte ve içinde bulunduğumuz fevkalade vaziyetin icap ettirdiği fedakarlığa, bunları da kazanç ve kudretleriyle mütenasip bir derecede iştirak ettirmek maksadını gütmektedir⁷”.

Varlık vergisini ödemekle mükellef olanlar kanunda beş gruba ayrılarak belirtilmiştir. Söz konusu düzenlemeye göre varlık vergisi ödemekle mükellef olanlar şu şekilde sıralanmaktadır (Varlık Vergisi Kanunu m. 2).

- Kazanç vergisi ve iktisadi buhran vergisi mükellefleri,
- Büyük çiftçiler,
- Kanunda belirlenen tutarlarda gayrisafi iradı veya vergi değeri olan binaları ve arsaları bulunanlar,
- Bu zümrelerin dışında kalan ve 1939 yılından beri ticaret ve sanatla uğraştığı halde tasarının gireceği tarihte işlerini bırakmış bulunanlar,
- Meslekleri tacir, komisyoncu, tellal veya simsar olmadığı halde 1939 yılından beri bir defaya özgü olsa bile ticari işlemlere aracılık ederek para veya ayniyat almış olanlar.

Bu maddede belirtilen gruplardan iki veya daha fazlasına dahil olanlar ise bu grupların her birinden ayrı ayrı yükümlü tutulacaklardır (Varlık Vergisi Kanunu m. 3).

⁶ 12 Kasım 1942 tarih ve 5255 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

⁷ 12 Kasım 1942 tarih ve 5255 sayılı Resmi Gazete.

Varlık vergisi mükelleflerinin vergi borçları kanunda belirtilen komisyonlarca düzenlenmektedir. Son derece geniş yetkilere sahip olan komisyonlar, servet ve kazanç sahiplerinin yükümlülük derecelerini saptamak üzere, her il ve ilçe merkezinde, mahallin en büyük mülki idare amirinin başkanlığında, en büyük mal memurundan ve Ticaret Odaları ile belediyelerce kendi üyeleri arasından seçilecek ikişer üyeden oluşmaktadır (Varlık Vergisi Kanunu m. 7). Komisyonun aldığı kararlar nihai ve kesin olup komisyon kararlarına karşı idari ve adli yargı organlarında dava açılmamaktadır (Varlık Vergisi Kanunu m. 11). Ancak mükellef adına, yükümlülük konusundan dolayı mükerrer vergi tarh edilmiş ise bunlardan en yüksek olanı uygulanarak diğerleri iptal edilmektedir (Varlık Vergisi Kanunu m. 11).

Mükellefler, adlarına tarh eden vergilerini, tebliğ tarihinden itibaren 15 gün içinde ödemek zorunda olup bu süre boyunca ödenmeyen vergilere, birinci hafta için %1, ikinci hafta için ise %2 oranında gecikme zammı uygulanmaktadır (Varlık Vergisi Kanunu m. 12). Tebliğ tarihinden itibaren bir ay içinde vergi borcunu ödemeyen mükellefler, vergi borçlarının tamamını ödeyinceye kadar, yeteneklerine göre, askeri olmayan genel hizmetlerde veya belediye hizmetlerinde çalıştırılmaktadır. Bu kişilere çalışmalarına karşılık ödenecek ücretin yarısı, vergi borçlarının tahsili için kesilmektedir (Varlık Vergisi Kanunu m. 12).

Kanunun 12. maddesi, vergi borcunun tahsili adına mükellefin çalıştırılmasını içeren ağır şartlar barındırmaktadır. Kanun bu maddenin sonuçlarına yapılacak itirazları da başka bir madde ile yasalaştırmış ve maddeye yapılacak itirazları önlemiştir. Bu doğrultuda 12. madde karar ve işlemlerine karşı idari ve adli yargı organlarında dava açılmamaktadır (Varlık Vergisi Kanunu m. 13).

Kanunda verginin mükelleflerinin kimler olacağı, verginin kimlere uygulanacağı açıkça belirtilmesine rağmen uygulamada farklı bir sınıflandırma dikkate alınmıştır. Uygulamada kullanılan bu sınıflandırma biçiminin temel belirleyicisi din ve etnik köken olmuştur. Buna göre, savaş zamanında olağanüstü kazanç elde edenler Müslümanlar (M), gayrimüslimler (G), dönmeler (D) ve ecnebler (E) olarak listelenmiştir (Ökte, 1951:48).

Savaş dönemi enflasyonundan yararlanarak vergilendirilmemiş büyük kazançlar elde edenlerin servetlerindeki artışların önemli bir bölümünü devlete aktarma gerekçesiyle uygulamaya konulan verginin uygulanış biçimi; -resmen açıklanmasa da- hükümetin asıl amacının, İstanbul ve İzmir'deki yerli gayrimüslim tacir ve sanayicilerin ekonomideki gücünü kırmak ve Müslüman-Türk iş adamlarına, özellikle dış ticaret sektöründe yer sağlamak olduğunu açığa çıkarmıştır (Tezel, 2015:313). Nitekim kanun metni ayırım yapmamakla birlikte, toplam vergi hasılatının yarıdan fazlası azınlıklarca ödenmiş ve böylece varlık vergisi, ırk ve din ayırımına dayalı bir vergi uygulaması olarak maliye tarihimize geçmiştir (Boratav, 2015:87-88).

Tablo 2: Varlık Vergisi Ödeyen Müslüman ve Gayrimüslimler (1942-1944)

	Müslüman	Gayrimüslim
1. Dönem	17.360.297	25.634.613
2. Dönem	2.023.609	7.537.812
3. Dönem	1.031.633	9.736.024

Kaynak: Koçak, 2007:497.

Varlık vergisi uygulamasında verginin tahakkukunun %60-65'inin ve vergide toplam tahsilatın %55'inin gayrimüslim azınlıklara ait olması; gayrimüslim azınlıkların, Müslüman Türklere göre daha ağır oranda vergilendirildiklerinin göstergesidir (Koçak, 2007:510). Öyle ki gayrimüslimlerle Müslümanların ödedikleri vergi tutarları incelendiğinde gayrimüslimlerin ödediği vergi tutarı,

Müslümanların ödediği vergi tutarından her dönem fazla olmakta; buna ek olarak, aralarındaki farkın dokuz kata kadar çıktığı görülmektedir.

Varlık vergisi, yaklaşık 16 aylık bir uygulamadan sonra 1944 yılında yürürlükten kaldırılmıştır. Uygulandığı dönem boyunca kazanç elde edilmemiş olsa da, mal ve hizmet satın alınmasa da servet üzerinden vergi ödemek zorunda olunan bir uygulama olması varlık vergisini ayrıcalıklı bir vergi hale getirmiştir (Güz vd., 2018:586).

Varlık vergisinin uygulanma tarihine kadar ciddi bir vergi reformu yapılmadığından/yapılamadığından, savaş yıllarının olanakları içinde Türkiye Cumhuriyeti'ni savaştan uzak ve ayakta tutmakla yükümlü ve sorumlu olan devlet adamları, bilimsel olandan çok, o anda ihtiyaçları karşılayacak çarelere odaklanmıştır (Kayra, 2018:133). İktisadi hayatta mükellefin devletten beklediği en büyük teminat istikrarlı bir düzen iken, varlık vergisi uygulaması ile kaybedilen en kıymetli döviz, vatandaşın devlete olan güveninin sarsılması olmuştur (Pur, 2007:417). Özellikle 1926 yılından sonra vergi reformu yavaş fakat emin adımlarla ilerlemekteyken varlık vergisi bu ilerleyişi sekteye uğratmıştır (Pur, 2007:417). Bu anlamda varlık vergisi uygulaması, toplumsal yapının ekonomik ve mali ihtiyaçlarını karşılama amacından öteye gidememiştir.

3.2.3. Toprak Mahsulleri Vergisi

4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu 4 Haziran 1943 tarihinde kabul edilmiştir⁸. Kanun tarım kesimini vergilendiren, çiftçilerden ürettikleri ürünlerin belirli bir kısmını alarak devlet adına gelir elde etmeyi amaçlayan bir vergi kanunu niteliğinde olup toprak mahsulleri vergisi aynı olarak toplanan bir vergidir. Verginin konusuna giren ürünleri üretmeleri sonucunda, hükümetin üretilen bu ürünleri çiftçilerden kanunda belirtilen oranlarda almasına dayalı bir vergidir.

Toprak mahsulleri vergisinin konusu hububat, bakliyat ve diğer mahsuller adı altında üç başlıkta toplanmıştır. Ayrıca bu gruba ipek kozasının da dahil edilmesi uygun görülmüştür (4429 sayılı kanun m. 1). Hububat grubuna giren ürünler akdarı, arpa, buğday, çavdar, çeltik, kum darı, kaplıca, kuşyemi, mahlût, mısır, yulaf; bakliyat grubuna giren ürünler; bakla, bezelye, börülce, fasulye, mercimek, nohut, diğer mahsuller adı altında toplanan ürünler ise afyon (sakız), antep fıstığı, ay çiçeği, fındık, kendir (tohum), keten, kuru incir, kuru üzüm, narenciye, pamuk, pancar, patates, susam, tütün ve zeytindir (Özer, 2011:221). Vergi konusunun dışında tutulan ürünlere aynı kanunun devam eden maddesinde yer verilmiştir. Buna göre, bağ ve bahçelerde ihtiyacı karşılamak için ekilmiş ürünler, özel bütçelerle idare edilen teşekkül ve müesseseler ile belediyelere ait olan alanlarda yetiştirilen ürünler, genel menfaatlere yönelik cemiyetlerin, okulların, hastanelerin kendi ihtiyaçlarını karşılamak üzere yetiştirdikleri mahsuller ile ceza ve ıslahevlerinde çalıştırılan mahkumların yetiştirdikleri ürünler vergiden istisna tutulmuştur (4429 sayılı kanun m. 2).

Toprak mahsulleri vergisi, vergiye tabi ürünlerin olgunlaşma zamanındaki sahibinden alınmaktadır (4429 sayılı kanun m. 3). Üreticinin elde edeceği ürün veya ürünler verginin matrahı olmakta ve bu matrah kanunda belirtilen yetkililer tarafından tahmin yöntemiyle hesaplanmaktadır. Vergi matrahının oluşturulmasında yetkili olan görevliler ise kanunda belirtilen ölçme ve tahmin kolları yetkilileridir. Ölçme kolları mahalle ve köylerdeki mükelleflerin fiilen elde etmiş oldukları mahsulleri harman yerlerinde ölçmek suretiyle tespit etmektedir (4429 sayılı kanun m. 10). Miktarları beyan ile tespit edilecek mahsuller için ise tahmin kolları, mahsulün ortaya çıkmasından önce bölgelerin içindeki mahalle ve köylerde; tarla, bahçe, sergi ve böcekhaneleri gezerek mükelleflerin fiilen elde edebilecekleri mahsullerin miktarını tahmin etmek suretiyle hazırlık cetvellerindeki beyanları kontrol etmektedir (4429 sayılı kanun m. 11). Yetkililerce tahmin edilen bu mahsul miktarlarına, mükelleflerin itiraz hakkı bulunmaktadır (4429 sayılı kanun m. 30). Ürünlerin ölçümlerinin yapılacağı yerler ise kanunda belirtilmiştir. Ölçülecek mahsullerin belirtilen yerlerden başka yere taşınması yasaklanmıştır. Ancak, sel ve su baskını tehdidi halinde, ölçme memuruna veya ihtiyar

⁸ 7 Haziran 1943 tarih ve 5423 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.

meclisine bildirilmek şartıyla mahsul ölçülmeden önce harman ve yığın yerlerinden daha uygun bir yere kaldırılabilir (4429 sayılı kanun m. 13).

Toprak mahsulleri vergisinin oranı da kanun tarafından belirlenmiş ancak tek bir oran belirlemek yerine bu verginin oranlarında farklılaştırma yapılmıştır. Bu doğrultuda verginin oranı Milli Koruma Kanunu'na dayanılarak hükümetçe saptanmakta ve belirli miktarı hükümetçe belirlenen bir fiyattan satın alınan ürünlerde %8, diğerlerinde ise %12 oranında uygulanmıştır. Ayrıca kanunda oranlar konusunda hükümete değişiklik yapma, gerektiğinde %12 oranını %8'e indirme yetkisi de tanınmaktadır (4429 sayılı kanun m. 7).

Kanun hükümlerine uyulmaması ve olası usulsüzlüklerin ortaya çıkmasına karşı kanunun altıncı bölümünde yaptırımlar düzenlenmiş olup bu yaptırımlar maddi yaptırımlardır. Altıncı bölümde yer alan yaptırımlara göre; istihsal yerleri hakkında yanlış ya da eksik beyanda bulunan mükelleflerin, beyan haricinde kalan istihsal yerlerine düşen vergileri %20 zamlı olarak uygulanmıştır. Belirtilen yerlerden başka yerlerde harman ve yığın edilen mahsullere ait vergiler %50 zamlı ve yine ölçülmeden evvel harman ve yığın yerlerinden kaldırılan mahsullere ait vergiler bir kat zam ile tahsil olunmuştur. Zamanında tahsil edilmeyen aynı vergiler %25 zam ile taksit süreleri içinde ödenmeyen nakdi vergi borçları ise %10 zam ile tahsil olunmuştur.

Toprak mahsulleri vergisi; aynı bir vergi olması, verginin hesaplanmasından kaynaklanan güçlükler, çiftçinin bu vergiyi ödemedeki isteksizliği gibi birtakım sorunları bünyesinde barındırmaktadır. Verginin uygulandığı ilk yılda, verginin tarh ve tahsili hükümet için yüksek maliyetli, mükellef için de hem yorucu hem de zaman kaybettirici olmuştur. Buradaki asıl sorun ise mahsulün ölçümünün tarlada ve mükellef tarafından yapılıyor olmasıdır. Devlet bunun için memur ve görevlileri ile önlem almak istemiş fakat işin ve çalışan sayısının çok fazla olması nedeniyle tahsil edilen vergi gelirinin 1/3'ünden fazlası verginin maliyetine gitmiştir (Çomaklı vd., 2012:65).

4429 sayılı Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nda yaşanan idari sıkıntılar nedeniyle uygulamada kaldığı on aydan sonra söz konusu kanunda değişikliğe gidilmiş ve bu kanun güncellenerek 4553 sayılı Toprak Mahsulleri Kanunu kapsamında bu vergi uygulanmaya devam etmiştir. 4553 sayılı yeni Toprak Mahsulleri Kanunu 26 Nisan 1944 tarihinde kabul edilmiş ve 28 Nisan 1944 tarih ve 5693 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

4553 sayılı kanunda güncellenen maddelerden biri, mükelleflerin matrahlarının belirlenmesinde görev alan tahmin komisyonları hakkındadır. Yeni kanunla birlikte matrah belirlemede tahmin komisyonlarının, kararlarını verirken mükellefin beyanı, raporlar gibi çeşitli kriterleri de göz önüne alması gerektiği kararlaştırılmıştır. Söz konusu kanun ile matrah tespiti, yerinden ölçme yerine denetimli beyan usulüne geçilerek mükellefin beyanı ve tahmin komisyonunca yapılacaktır. Bu aşamada tahmin komisyonu tahminlerini;

- Mükellef tarafından yapılan beyanlara,
- Maliye Bakanlığı memurlarınca yapılacak inceleme ve tahkikata,
- Kanunun 15. maddesinde sıralanan vergi birimlerinin beyanlarına ve
- Vukuf heyetlerince yapılan tahminlere ait raporlar ışığında yapacaklardır (4553 sayılı kanun m. 18).

4553 sayılı Toprak Mahsulleri Kanunu ile yapılan bir diğer değişiklik, verginin oranına ilişkindir. Yeni kanunla birlikte verginin oranı, sabit bir oranda olacak şekilde kabul edilmiş ve bu oran tüm mahsuller için %10 olarak belirlenmiştir (4553 sayılı kanun m. 27).

Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu'nun yaklaşık üç yıllık bir uygulamadan sonra 23 Ocak 1946 tarih ve 4840 sayılı yasa ile yürürlükten kaldırılması kabul edilmiştir. Yürürlükten kaldırılması kabul edilen kanun 26 Ocak 1946 tarih ve 6216 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak 01 Ocak 1946 tarihinden başlamak üzere yürürlükten kaldırılmıştır. Nitekim toprak mahsulleri vergisi, ihracat vergisi ve varlık vergisi uygulamaları, savaşın sürdüğü yıllarda sona erdirilmiş; ayrıca muamele

vergisinden ayrı olarak alınan istihlak vergileri kaldırılarak 1947 yılında muamele vergisi ile birleştirilmiştir (Bulutoğlu, 1976:56).

4. İkinci Dünya Savaşı Döneminde Türkiye’de Uygulanan Vergi Politikalarına Yönelik Değerlendirmeler

Cumhuriyet sonrası dönemde izlenen millileştirme ve sanayileşme politikaları ile sanayinin gelişimine yönelik adımlar atılmış ve vergi yükünün tarım sektöründen sanayi sektörüne aktarılması amaçlanmıştır. Ancak, bu dönemdeki temel sorun, henüz sanayileşmeyi tam olarak sağlayamamış bir toplumda, sanayileşmiş toplumlara özgü vergi sistemlerini kabul etme çabası olmuştur (Bulutoğlu, 1967:13). Nitekim Cumhuriyetin kuruluşundan 1960'a kadar olan dönemde, hem gelişme stratejilerinde hem de uygulanan ekonomi politikalarında ciddi anlamda değişiklikler olmasına rağmen vergi politikalarına egemen olan anlayışın ve uygulamaların bu değişikliğe paralel bir gelişme gösterdiğini söylemek pek mümkün değildir (DPT, 1996:95).

Tablo 3: 1930-1949 Dönemi Sektörlerin GSMH İçindeki Payı ve Sektörel İstihdam Oranları

Yıllar	GSMH'nin sektörlere göre yüzde dağılımı (Cari fiyatlarla GSMH)			Sektörel istihdam oranı (Toplam istihdamın yüzdesi olarak)		
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım*	Sanayi**	Hizmet***
1930	45,5	11,1	43,4	87,5	4,2	8,3
1931	45,1	12,3	42,6	88,6	4,0	7,4
1932	39,9	13,8	46,3	88,7	4,0	7,3
1933	37,3	15,9	46,8	89,7	3,5	6,8
1934	34,1	17,6	48,3	88,6	3,7	7,7
1935	35,3	17,8	47,0	87,9	4,7	7,4
1936	43,1	15,3	41,7	87,3	5,2	7,5
1937	40,8	16,2	43,0	87,0	5,5	7,5
1938	40,1	16,4	43,5	86,3	5,8	7,9
1939	39,0	18,0	43,0	86,3	5,9	7,8
1940	38,5	18,6	42,9	86,0	6,6	7,4
1941	37,0	19,3	43,7	86,8	6,3	6,9
1942	51,2	13,3	35,5	87,3	6,0	6,6
1943	56,5	10,7	32,8	86,4	6,6	7,0
1944	44,1	15,4	40,5	86,1	6,9	7,0
1945	38,3	16,1	45,6	85,4	7,3	7,3
1946	45,6	14,7	39,7	84,5	7,6	7,9
1947	38,4	15,2	46,3	84,4	7,8	7,9
1948	45,2	14,0	40,8	85,7	6,0	8,3
1949	40,1	14,9	44,9	84,6	6,4	8,9

* Tarım, ormancılık, avcılık ve balıkçılık, ** Madencilik ve taş ocakçılığı, imalat sanayi, elektrik, gaz ve su, *** İnşaat ve bayındırlık işleri, toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller, ulaştırma, haberleşme ve depolama, mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler ve kurumları yardımcı iş hizmetleri, toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetler

Kaynak: GSMH'nin sektörlere göre yüzde dağılımı TÜİK, 2012:732; istihdam verileri ise TÜİK, 2012:137'den yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Sanayileşmeye yönelik politikaların ağırlık taşıdığı 1930'lu yıllarda, uygulanan politikaların, sanayi sektörünün payını artırma anlamında başarıya ulaştığı söylenebilir. Bu dönemde tarım kesimine yeni bir vergi getirilmemiş ve mevcut vergilerde indirimler yapılmış olmasına rağmen iç ticaret hadleri, ekonominin dış ticaret hadlerindeki bozulmayla ilişkili olarak tarım sektörü aleyhine dönmüş; bu yolla tarımdan tarım dışı sektörler gelir aktarması olmuştur (Saraçoğlu, 2009:146). Tablo 3'te görüldüğü gibi, özellikle 1941 yılına kadar sanayi sektörünün GSMH içindeki payı sürekli olarak artış göstermiş olup hizmet sektörünün payı da artış gösterirken, tarım sektörü düşüşe geçmiştir.

Sektörel istihdam oranlarına bakıldığında ise ülkede sanayi sektörünün gelişimine paralel olarak bu sektördeki istihdam oranı da artış göstermiş olup sektörde meydana gelen büyümeye kıyasla istihdamdaki artışın düşük düzeyde kaldığı ifade edilebilir. Nitekim bu durum, vergi yükünün sanayi sektörüne kaydırılmaya çalışılması ve bunun sonucunda, özellikle 1930'lu dönemde vergi yükünün ücretliler üzerinde yoğunlaşmasına bağlanabilir.

Savaş yıllarına bakıldığında ise o döneme kadar önemli düzeyde gelişme gösteren sanayi ve hizmet sektörlerine ait gelişimin bu yıllarda sekteye uğradığı ve o döneme kadar kaydedilen gelişmelerin, sektörlerin GSMH içindeki payının azalarak yerini yeniden tarım sektörüne bırakması ve savaş ekonomisinin getirdiği olumsuzluklar nedeniyle düşüşe geçtiği görülmektedir.

1930'lu dönemde ağırlıklı olarak izlenen sanayileşme politikaları sonucunda sanayi sektörünün GSMH içindeki payının artmaya başladığı dönemlerde, Tablo 4'te gösterildiği gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarına kıyasla dolaylı vergiler dolaysız vergilere oranla daha fazla ağırlık taşımaya başlamıştır. Bu dönemlerde servet ve özellikle harcamalar üzerinden alınan vergilerde önemli artışlar yaşanmıştır. Nitekim incelemeye dahil edilen 1930-1949 dönemi boyunca, savaşın etkili olduğu yıllar hariç tutulduğunda, vergi gelirlerinin GSMH'ye oranı genellikle %10-13⁹ aralığında seyretmiş olup bu oran, iktisadi gelişme evrelerinden¹⁰, "sanayileşmenin başında" olduğunu göstermektedir. 1930'lu dönemin ekonomi ve mali politikalarının temel hedeflerine bakıldığında bu durum, sanayileşme çabalarına yönelik politikalar ile örtüşmektedir. Buna ek olarak, sanayileşmenin başında olan bir toplumda, dolaylı vergilerin dolaysız vergilere göre daha yüksek bir paya sahip olacağı¹¹ göz önünde bulundurulduğunda, incelenen dönemle bu bulgunun birbirini desteklediği görülmektedir.

1940'lı dönem, savaş koşullarının ağır bir biçimde hüküm sürdüğü dönem olup vergi gelirlerinin en önemlilerini kazanç vergisi ve muamele vergisi oluşturmaktadır. Dönem boyunca dolaylı vergilerin ağırlık taşımamasının nedeni ise muamele vergisinin toplam vergi gelirleri içinde sahip olduğu payın yüksekliğidir. Buna ek olarak, gelir üzerinden alınan vergilerin payı, 1930-1939 dönemine göre önemli derecede artış göstermiş olup bu artışın kaynağının ise savaş ekonomisi şartları dolayısıyla olağanüstü nitelikte getirilen dolaysız vergiler olduğu düşünülmektedir.

Vergi gelirlerinin konuları itibariyle dağılımına bakıldığında en çok dikkat çeken husus, 1941 yılından 1942 yılına gelindiğinde gelir, servet ve harcama vergileri bileşiminde yaşanan keskin değişimdir. Servet üzerinden alınan vergilerin payının 1942 yılına gelindiğinde sıçrama yaparak %40 düzeyine yükselip sonraki yılda normal seyrine geri dönmesi, 1942 yılında olağanüstü nitelikte ve bir kez uygulanmak üzere getirilen varlık vergisinden elde edilen gelirlere kaynaklanmaktadır.

⁹ TÜİK verilerinden yararlanılarak tarafımızca hesaplanmıştır.

¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bulutoğlu, 1988:422.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Bulutoğlu, 1988:422.

Tablo 4: 1930-1949 Dönemi Sektörlerin GSMH İçindeki Payı ve Vergilerin Sınıflandırılması

Yıllar	Genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı				Dolaylı-dolaysız vergi ağırlığına göre yüzde dağılımı		Vergi gelirlerinin konuları itibariyle yüzde dağılımı				
	Genel bütçe gelirleri (TL) (%)		Vergi gelirleri (TL) (%)		Dolaylı vergi	Dolaysız vergi	Gelir	Servet	Harcama	Dış ticaret	KVA*
1930	217	100	165	76	76,0	24,0	7,6	16,4	42,7	32,6	0,6
1931	186	100	141	76	71,5	28,5	12	16,5	40,3	31,1	0,1
1932	214	100	162	76	65,4	34,6	21,7	12,9	40,2	23,7	1,4
1933	202	100	156	78	63,9	36,1	23,2	12,9	39,9	24,0	
1934	241	100	144	60	64,6	35,4	23,5	11,9	39,8	24,8	0,1
1935	267	100	155	58	64,9	35,1	23,3	11,8	38,0	26,2	0,8
1936	224	100	135	60	67,4	32,6	25,8	6,8	40,2	27,3	
1937	262	100	163	62	67,1	32,9	25,9	7,0	39,3	27,8	
1938	323	100	203	63	67,3	32,7	26,2	6,5	40,9	26,4	
1939	390	100	196	50	64,2	35,8	29,1	6,7	45,4	18,9	
1940	540	100	232	43	60,3	39,7	33,7	6,0	50,3	10,0	
1941	640	100	313	49	60,7	39,3	32,1	7,1	46,7	14,1	
1942	978	100	730	75	40,3	59,7	19,4	40,3	29,0	11,3	
1943	1.031	100	758	74	57,8	42,2	32,9	9,3	45,1	12,7	
1944	1.017	100	835	82	60,7	39,3	35,4	3,9	53,4	7,3	
1945	659	100	523	79	56,3	43,7	38,4	5,3	47,1	9,2	
1946	1.041	100	740	71	65,0	35,0	30,0	3,7	49,2	8,4	86,4
1947	1.615	100	1.105	68	63,9	36,1	32,9	3,2	38,2	23,2	2,5
1948	1.468	100	1.084	74	62,0	38,0	34,6	3,3	40,3	21,0	0,7
1949	1.629	100	1.399	86	63,8	36,2	33,4	2,8	46,0	17,8	

* Kaldırılan vergi artıklarını ifade etmektedir.

Kaynak: Genel bütçe vergi gelirleri tahsilatı Gelir İdaresi Başkanlığı; dolaylı-dolaysız vergi payları 1923 yılı verileri Maliye Bakanlığı, 1979:3; 1924-1929 dönemi Maliye Bakanlığı, 1995:74; vergi gelirlerinin konuları itibariyle dağılımı ise 1923 yılı verileri Maliye Bakanlığı, 1979:2, 1924-1929 dönemi Maliye Bakanlığı, 1995:70'ten yararlanılarak tarafımızca hazırlanmıştır.

Varlık vergisinin uygulanmasında en önemli sorun, vergilemede genellik ilkesinin göz ardı edilip Müslüman ve Gayrimüslimlerin vergi miktarlarının farklı olarak belirlenmesidir. Varlık vergisi uygulanırken karşılaşılan diğer bir durum ise çalışma mükellefiyeti konusudur; nitekim bu dönemde belirlenen kısa süre içerisinde borçlarını ödeyemeyen ya da ödemeyen mükellefler başta olmak üzere çalışma kamplarına götürülme hususu tecrübe edilmiştir (Dilekci, 2018:60). Belirtilen nedenlerle varlık vergisi, o dönem için olağanüstü gelir elde etme amacına hizmet etmiş olsa da adaletsiz uygulamalara neden olması dolayısıyla ekonomik ve mali amaç dışına çıkamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı döneminde Türkiye’de savaş ekonomisi, ağırlıklı olarak Milli Korunma Kanunu ile şekillendirilmiştir (Özbiçil, 2015:366). Bu kanun hükümete çok büyük yetkiler vermiştir. Atıl durumda bulunan işletmelere devlet tarafından el konularak üretime geçilmesi, çalışanlara gerekli durumlarda fazla mesai yaptırılması, çiftçilerin hububatlarına devlet tarafından el konulması gibi uygulamalar halkın olumsuz tepkisiyle karşılanmıştır. Bu dönemde Milli Koruma Kanunu hükümete geniş yetkiler veren devletçilik anlayışını besleyen bir kanun olmuştur.

1939-1945 yıllarında uygulama alanı bulan vergilere bakıldığında, 1943 yılında yürürlüğe konulan toprak mahsulleri vergisi uygulamasında, toplama işinin yeterince planlı programlı yürütülememesi, tahmin ve ölçme işleminde yapılan hatalar ile ürünlerin sevkiyatının düzenli olarak sağlanamaması gibi nedenlerle vergi toplama işinde başarılı olunamamıştır (Özer, 2011:232). Bu bağlamda, toprak mahsulleri vergisi de savaşın sürdüğü yıllarda yürürlükten kaldırılmıştır.

1940’lı dönemde yapılan tüm düzenlemelere rağmen vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılamaması, modern anlamda vergi düzenlemelerinin gerekliliğini ortaya çıkarmış ve 1949 yılında yapılan reform hareketlerinin başlangıç noktasını oluşturmuştur. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, vergi reformu hazırlıklarına girişilmiş olup 1949 yılında getirilen Gelir Vergisi Kanunu, Kurumlar Vergisi Kanunu ve Vergi Usul Kanunu uygulamaları Türk vergi sisteminin temellerini oluşturmuştur.

Savaş döneminde uygulanan vergiler, geçici nitelikte olduğundan ve genellikle savaş koşullarının gerektirdiği ihtiyaçlar dolayısıyla getirildiğinden, vergi sisteminin fiscal amacına yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Dönemde uygulanan vergilerin etkisine bakıldığında ise bu vergilerin özel tasarruflar ve yatırımlar üzerinde olumsuz bir etki yarattığı söylenememektedir; ancak varlık vergisi bu değerlendirmenin dışında tutulmaktadır (Ejder, 2000:129).

Dönem boyunca Türkiye’de yaşanan ekonomik zorluklar, temel tüketim maddelerinin eksikliğinin yaşanması ve karaborsa vb. uygulamalar savaş bittikten sonrada halkın zihninden kolaylıkla silinmediğinden, tek parti iktidarının sona ermesinde birinci derecede rol oynamıştır (Gözcü, 2018:107). İncelenen dönem içerisinde 1946 yılı, siyasi ve ekonomik açıdan Cumhuriyet tarihinde dönüm noktası olma özelliğiyle önem taşımaktadır. Tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçişin başlangıcı olması açısından siyasi dönüm noktası olma özelliği taşıırken; on altı yıldır kesintisiz olarak izlenen kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği, ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırıldığı, iç pazara dayalı bir sanayileşme programı değil, dış pazarlara dönük ve tarıma, madencilığe, altyapı yatırımlarına ve inşaat sektörüne öncelik veren bir kalkınma anlayışını benimseyen bir ekonomik yapının yerleştirilmesi açısından ise ekonomik dönüm noktası olma özelliğini taşımaktadır (Boratav, 2015:95-96). Çok partili hayata geçiş nedeniyle değişen ekonomik ve mali yapı ile politikalar, vergi politikalarını da etkilemesi açısından önem arz etmektedir. Nitekim çok partili hayata geçiş sonrasında toprak mahsulleri vergisinin kaldırılması, ülke kalkınmasında tarım sektörüne dayanılacağı düşüncesinin ve çok partili hayata geçişin vergi politikasına olan etkisinin hızlı bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Varcan, 1987:68).

5. Sonuç

İkinci Dünya Savaşı, savaşa katılan veya katılmayan tüm ülkeleri ekonomik ve sosyal açıdan etkilemiş bir savaştır. Türkiye bu savaşa katılmamakla birlikte, savaştan önemli düzeyde etkilenen

ülkeler arasında yer almaktadır. Bu dönem, Türkiye açısından olası savaş hazırlıkları nedeniyle bütçenin büyük kısmının askeri harcamalara ayrıldığı ve askeri harcamalar nedeniyle daralan bütçeyi rahatlatmak için yeni vergiler uygulamaya koyarak gelir elde edilmeye çalışıldığı bir dönem niteliğindedir.

Türkiye'nin savaş dönemi boyunca uygulamaya koyduğu vergi politikaları; bütçe açıklarını kapatmak, ekonomik dar boğazı kontrol altına almak ve üretimi canlandırarak ekonomiye katkı sağlamak adına alınan önlemlerden oluşmaktadır. Savaş döneminde, öncelikle savaşın olumsuz etkilediği ekonomiye yön verebilmek adına Milli Koruma Kanunu hayata geçirilmiştir. Milli Koruma Kanunu ağır şartlar ve yaptırımlar içermekle birlikte, ülkedeki ekonomik durumu iyileştirme amacı taşımasına rağmen, kanunun uygulanması ile istenilen sonucun elde edilememesi nedeniyle bu kanunun arkasından Varlık Vergisi Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Varlık Vergisi Kanunu, savaş nedeniyle aşırı zenginleşen kesimi vergilendirmek amacıyla çıkarılmasına rağmen, Gayrimüslimlerin vergilendirildiği bir vergi halini alarak adaletsiz uygulamalara neden olmuş ve bir süre uygulandıktan sonra yürürlükten kaldırılmıştır. Varlık vergisinden sonra ise tarımdan elde edilen ürünleri vergilendiren toprak mahsulleri vergisi uygulama alanı bulmuş olup tarım mahsullerinin devlet tarafından daha makul fiyatlarla halka sunulması amaçlanmış; ancak bu vergi de bir süre sonra yürürlükten kaldırılmıştır.

Savaş dönemi boyunca yürürlüğe konulan kanunlar ve vergi uygulamaları, savaş ekonomisinin yarattığı olağanüstü ve olumsuz ekonomik koşulları ortadan kaldırma amacına yönelik olarak ekonomiyi canlandırma ve gelir elde etme amacı taşıyan uygulamalar niteliğinde olmuştur. Ancak tedbir amaçlı olan bu uygulamalar, savaş nedeniyle oluşan olumsuz etkilere engel olamamış olup ekonomik ve mali amacın ötesine de geçememiştir. Dolayısıyla günümüz ekonomik ve mali politikaları da dahil olmak üzere tüm politikaların, mali ihtiyaçları geçici olarak karşılama amacının ötesinde, toplumun içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal şartlar gözetilerek uygulamaya konulması gerekmektedir, nitekim uygulanan politikalar ancak bu şekilde başarılı olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Akman, Ş. T. ve Akman, İ. S. (2011). "II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Hububat Üretiminin Vergilendirilmesi". *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1(2), 73-91.
- Arslan, M. (2016). "2. Dünya Savaşı ve Türkiye'de Savaş Ekonomisi". *Aydın Toplum ve İnsan Dergisi*, 2(2), 1-14.
- Ay, H. ve Haydanlı, M. L. (2018). "Kuruluşundan Günümüze Türkiye'de Vergi Yüğü ve Gelir Dağılımının Analizi". *Sosyoekonomi*, 26(38), 53-70.
- Boratav, K. (Şubat 2015). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009* (20. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Bulutoğlu, K. (1967). *Türk Vergi Sistemi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Bulutoğlu, K. (1976). *Türk Vergi Sistemi*. İstanbul: Fakülteler Matbaası.
- Bulutoğlu, K. (1988). *Kamu Ekonomisine Giriş*. İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Çomaklı, Ş. E., Koç, F. ve Yıldırım, K. E. (2012). "Türk Vergi Hukuku Tarihinde Tartışılan Bir Vergi: Toprak Mahsulleri Vergisi". *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 61-70.
- Dilekci, E. (2018). II. Dünya Savaşı'nda Alınan Olağanüstü Ekonomik Kararlar ve Türk Kamuoyu, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Dokuyan, S. (2014). "Savaş Ekonomisi ve Varlık Vergisi Üzerine Bir Değerlendirme". *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 23-55.

- Düzkaya, H. (2017). "Türkiye'de Sanayileşme ve İktisadi Gelişme (1946-2010)". *Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı* (Edt. E. Yazıcı), Akçağ Basım Yayım.
- Ejder, H. L. (2000). "Türkiye'de Vergi Politikaları". *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4, 127-132.
- Eşiyok, B. A. (2006). "İktisadi Dönemler İtibariyle Türkiye Ekonomisinde Kalkınma (1923-2004)", Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş. Ekonomik Araştırmalar, Ankara.
- Gözcü, A. (2018). "İkinci Dünya Savaşı Türkiye'sinde Ekonomik Durumun Sosyal Hayata Etkilerine Dair Bazı Tespitler". *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 62, 85-108.
- Güz, N., Yanık, H., Bingöl, M. ve Uğur, Z. B. (2018). "Varlık Vergisinin Yazılı Basında Ele Alınışı". *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 4(4), 585-600.
- Kayalidere, G. ve Mastar Özcan, P. (2014). "Atatürk Döneminde (1923-1938) Uygulanan Vergi Politikaları". *Prof. Dr. Fevzi Devrim'e Armağan* (Edt. K. Tügen ve A. Altay), Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, İzmir, 469-475.
- Kayra, C. (2018). *Savaş Türkiye Varlık Vergisi* (6. Baskı). İstanbul: Tarihçi Kitabevi.
- Koçak, C. (2007). *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)* (3. Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçtürk, O. M. ve Gölalan, M. (2010). "1923-1950 Türkiye Ekonomisinin Yapısal Analizi". *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45(2), s. 48-65.
- Küsmenoğlu, İ. (2010) *Cumhuriyet Dönemi Vergi Tarihi-1. Kitap: Osmanlı Devleti'nden 1980'e*, Ankara: Oluş Yayıncılık.
- Ökte, F. (1951). *Varlık Vergisi Faciası*. İstanbul: Nebioğlu Yayınevi.
- Öncel, M., Kumrulu, A. ve Çağan, N. (Temmuz 2012). *Vergi Hukuku* (Gözden Geçirilmiş, Değişiklikler İşlenmiş 21. Bası). Ankara: Turhan Kitabevi.
- Özbil, A. (2015). Türkiye'de Savaş Ekonomisi Uygulaması Olarak Milli Korunma Kanunu (1940-1946), İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul.
- Özer, S. (2011). "II. Dünya Savaşı Yılları'nda Uygulamaya Konulan Toprak Mahsulleri Vergisi ve Köylü Üzerindeki Etkisi". *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5, 215-234.
- Özgüven, A. (2002), "Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923)". *Journal of İstanbul Kültür University*, 2, 109-124.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi: 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Pur, H. P. (2007). *Varlık Vergisi ve Azınlıklar*. İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Saraçoğlu, F. (Temmuz-Aralık 2009). "1930-1939 Döneminde Vergi Politikası". *Maliye Dergisi*, 157, 131-149.
- Şener, S. (2004). "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Tarım Politikası Arayışları". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 73-92.
- Taş, R. (1995). "Türk Mali Sisteminin Uzun Dönem (1923-1980) Gelişiminin Yapısal ve Oransal Analiz Yöntemleriyle Değerlendirilmesi". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50(1-2), 355-382.

- Tezel, Y. S. (2015). **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi (1923-1950)**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Toprak, M. (Ocak 2004). “İzmir İktisat Kongresi: Bir Gelecek Perspektifi”. **İktisat, İşletme ve Finans**, 214, 115-131.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (Aralık 2012). *İstatistik Göstergeler 1923-2011*. Yayın No 3890, Ankara.
- T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı (Temmuz 1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Yayın No: 2454-510.
- T.C. Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü (1979), Bütçe Gelirleri Yıllığı 1977-1978 (1923-1978 Bütçe Gelirleri İstatistikleri), Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası.
- T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü (Haziran 1995), Bütçe Gider ve Gelir Gerçekleşmeleri (1924-1995) (Gözden Geçirilmiş 2. Baskı), Sayı: 1995/5, Ankara.
- Utkugün, C. (2016). İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri (1939-1945), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Afyonkarahisar.
- Varcan, N. (1987). **Türkiye’de Vergi Politikalarının Oluşumu (Cumhuriyet Dönemi)**. Eskişehir: T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları, No: 208, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayınları, No: 43.
- Varlı, A. ve Koraltürk, M. (2010). “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi”. **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, IX/20-21, 127-142.
- Yavi, E. (Ocak 2009). **Batırılan Bir Ülke Nasıl Kurtarılır?** (4. Basım). İzmir: Yazıcı Yayıncılık.